

РУСКАТА ЕПИСТОЛАРНА И ПОЕТИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ И ОДЕСКИЯТ ЛИТЕРАТУРЕН КРЪЖЕЦ

РУМЯНА ДАМЯНОВА

През 40-те години на XIX в. в Одеса получават образование много български младежи — Добри Чинтулов, Найден Геров, Захари Княжески, Ботьо Петков, Илия Грудов, Никола Михайловски, Иван Богоров, Димитър Михайловски, Никола Касапски, отец Натанаил, Сава Филаретов, Димитър Мутев, Елена Мутева, Васил х. Берон и др. Престоят в Одеса е времето на тяхното политическо и нравствено възмъжаване, на приобщаване към богатите традиции на руската литература и култура. В такава среда укрепва родолюбивото им чувство, засилва се желанието да се допринесе нещо за отечеството.

В резултат на непосредствените контакти с руската образованост и култура, на владеещата сред българите в Одеса атмосфера на патриотични настроения у младите се изгражда самочувствието на личности, които са призвани да съдействуват за възхода на българското просветно дело. По думите на 19-годишния тогава Найден Геров: „Одесса с много работи дава нам добри надежди за нашата писменост. Каквото духовните, така и мирските училища Одески от ден на ден се пълнят с млади Българе. . . Всякой според силата си заляга да преведе или сочини нещичко, за да го принесе на съотечествениците. Може да рече човек, че в одеските училища зреят такива подове, от които скоро щем можем да вкусим духовна сладост.“¹

С дейността на одеските българи — Васил Априлов и Николай Палаузов — е свързано развитието на просветното дело в България — неговото начало и бъдеще. И убеждението на Априлов, че българите „от братята си руси могат да получат всякаква помощ за просвещението си“² — определя всички прояви на неговата активна дейност. Вдъхновение и повод за това дава запознаването с руския историк „българофил“ Юрий Венелин, а кратката, но много ценна за нашата история преписка между Априлов и Венелин илюстрира мащаба на културната мисия на този родолюбец.

Тази преписка се превръща в национална програма. Патосът на писмата е в издирването на нови и неизвестни факти и документи за българската история, които да бъдат предадени на Юрий Венелин, за да напише част втора на своята история за българите, „тъй като нетърпението на съотечествениците е голямо“. От Венелин Априлов получава две писма — тях той изпраща на Неофит Рилски с наставления: „Копия от тях изпратете, където знаете, та дано се събудят от летаргията и невежеството нашите българи“, като се надява, че има много

¹ Няколко думи за преводът на математическата география на г. Ивана А. Богоева, написани от Найдена Герова. Одеса, 1842, с. 3—4.

² Периодическо списание, г. VI, 1888, кн. 25—26, с. 50.

„мъже родолюбци и охотни за просветата на младежта и желяем това от все сърце и молим ви да ни известите за ревността и охотата им“.³

Широката програма за съвременна преоценка на духовната и материалната култура на народа, за издирване на народни песни, старинни предмети, монети е подета от личности като Неофит Рилски, Райно Попович, Неофит Бозвели, Емануил Васкидович, Кипиловски и др., на които Неофит изпраща копия от Венелиновите писма. И дълго след смъртта на Венелин в писмата до Неофит неговите кореспонденти ще продължават да пишат за новонамерени песни или монети, за търсене на старини. С кратката си преписка Априлов и Венелин гласват националнокултурното обособяване в посока на утвърждаване на древния бит и старината, на преклонение към българската историческа съдба. Повикът на Паясий се трансформира в осъзнато народно дело, в което израстват новите личности — хората на Българското възраждане, — с ясно съзнание за своята културно-историческа мисия.

„По настоящему аз имам грижата за изучаването на пет други млади. Те свършват уроците си в 3—6 години. От двамата, които са по-близу да свършат, единът е за Копривница, другия за Карлово; тримата пак други, като съотечественици, са за където се случи. Те са прилежателни и аз се надея да бъдат полезни на отечеството“ — пише до Райно Попович (20. X. 1840) Априлов от Одеса.⁴ В едно по-ранно писмо (27. XI. 1837) до Неофит Рилски четем: „Стипендиантът на нашето училище ще свърши, надяваме се в разстояние на две години и ще застане за учител в Габрово, а на негово място бихме желяли да ни изпрати училището едно габровче.“⁵

Това е пътят, който Васил Априлов и Николай Палаузов поемат за осъществяване на започнатата културна програма — привличане в Одеса на български младежи да продължат образованието си. Оттук, след завършването, те пренасят в родината си нови идеи за просвета и образование, усвоената богата руска култура. През 1840 г. със съдействието на граф Воронцов се получава разрешение за държавна стипендия за 4 българчета ежегодно. От този момент се засилва стремежът за учение в Одеса и вече в 1841 г. кандидатите са толкова много, че в „Деница новобългарского образования“ Априлов споделя: „Сойскателей оказывается столь много, что я в совершенном недоумении, что с ними делать.“⁶ А в едно писмо до Неофит Рилски от 1842 г. Брайко Георгиев пише: „Гледам и друго, какво от ден на ден тичат юноши от България за в Одеса на учение.“⁷

Така още в първите десетилетия на XIX в., след подтика на Венелин за възраждане на културата и старината, по въздействие на руското образование, славянофилските идеи и общата политическа ситуация тогава — пристигащите в Одеса български младежи определят насоките на своята бъдеща дейност по националната пробуда. След завръщането по родните места всеки от тях по сполучлив израз на Захари Княжески посвещава живота си — „презрел значение то и, волята си, тишината си“.

За възможностите, които предоставят одеските училища, свидетелства в едно писмо до М. П. Погодин от 4. VIII. 1847 г. Захари Княжески: „Младите българци от 1839 г. като трудолюбиви пчели са намерили у нас в Русия за себе си изобилни с мед цветя, не са щадали нито разноски, нито здравиято си, а всякак се старали да придобият колкото е възможно всичко, което е потребно за любимото отечество.“⁸

³ Васил Е. Априлов. Съчинения. С., 1968, с. 242.

⁴ Псп., г. VI, 1888, кн. 25—26, с. 51.

⁵ В. Е. Априлов. Цит. същ., с. 243.

⁶ В. Е. Априлов. Деница новобългарского образования. Одесса, 1841, с. 35.

⁷ Материали за историята на Българското възраждане. В: СБНУ, VIII, 1892, с. 432.

⁸ Няколко исторически документи за възраждането на българите. — Искра, 1890, т. II, кн. 9, с. 559.

Ръководени от високите идеали да допринесат „на отечеството си някаква полза за неговия напредък“, учещите се в Одеса младежи създават едно общество с патриотични настроения, които намират израз в оживени срещи и разговори и стават основна тема на поетичните им изяви. Създадените тогава стихотворения са първият, макар и несмел и несвършен художествен израз на идеите и чувствата, които властвуват сред българската емиграция през 30-те и 40-те години на миналия век. Тук, в Одеса, те черпят от щедрия извор на руската културна традиция. Съвременници на руските поети от първата половина на века, те естествено чувствуват тяхното влияние.

Създаден вследствие на историческото стечение на обстоятелствата — замиванаването на групи българи на учение в Русия, — Одеският литературен кръг⁸ обединява младежи с подчертани литературни интереси и дава прием на техните първи поетични опити. Тогава през 40-те години пишат стихове Добри Чинтулов, Найдено Геров, Иван Богоров, Захари Княжески, Елена Мутева, Никола Касапски и др. В тези първи поетически опити е много силно руското влияние — в настроенията, темите, в поетическия език.

Всекидневните учебни занимания, литературните опити на тези „млади, живи и горещи патриоти“ са в непосредствен досег с проявите на руската култура и литература тогава. В първата половина на XIX в. руската поезия достига върхове, младото литературно направление начело с Пушкин навлиза с романтични пориви, противостоейки на кумирите на класицизма; отминало е въстанието на декабристите, обществено-философската и литературната мисъл е намерила своите проникновени тълкуватели в лицето на Херцен и Белински.

В началото на XIX в. става популярна и т. нар. „литературна епистолярна“ в Русия. Това е времето на литературния кръг „Арзамас“ — общество от млади поети, писатели, критици и есеисти, ентузиастични, които в обилна кореспонденция помежду си обсъждат литературни творби, коментират проблеми на творчеството, на поетическите си срещи четат собствени стихове, статии, интересни преводи, вълнуват се от въпроси на обществения живот. Техните писма разкриват културната ситуация в Русия в първите десетилетия на века; общите социални и интелектуални връзки ги обединяват в едно общество с „неокласицистичен подход към литературния критицизъм, епикурейска интерпретация на Просвещението, сериозна ангажираност за утвърждаване на едно европейско равнище на културата в Русия“⁹. В стиховете на руските поети оттогава навлиза непосредствеността на изповедното чувство, с търсената разговорност в стила се различава класицистичната скованост и се утвърждават нови, съответстващи на новото време литературни норми. В края на второто десетилетие на XIX в. литературният кръг „Арзамас“ е обединил вече прогресивните писатели — Жуковски, Вяземски, Батюшков, Денис Давидов, Блудов, Уваров и др. През есента на 1816 г. младият Пушкин изпраща кратко стихотворение на Жуковски — подписано „Арзамасец“. През 1815 г. като почетни членове са приети Карамзин и Дмитриев. През 1817 г. членове на „Арзамас“ стават и декабристите Н. Тургенев, М. Орлов и др.

„Дружеското писмо“ поема функциите на интимен разговор, който разкрива първоначален творчески замисъл или дава преценка на литературна творба — така то надгражда своята битова роля и „превръщайки се в своего рода творческа лаборатория на писателя, става факт на литературата“¹⁰. За писмата на „арзамас-

⁸ Вниманието ми към този въпрос бе насочено от н. с. Ст. Таринска при обсъждане на една моя работа в Секцията „Българска литература до Освобождението“ при Института за литература през 1981 г.

⁹ William Mills Todd III. The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin, New Jersey, 1976, p. 3.

¹⁰ И. Н. Кручинина. Элементы разговорного синтаксиса в произведениях эпистолярного жанра. — В: Синтаксис и стилистика. М., 1976, с. 26.

ците“ като „основна стилистическа тенденция се явява включването на „устната реч“, на семантиката на домашните намеци и пародийното използване на архаическите книжни традиции“.¹¹ Тази свобода на формата, тази волност на израза в писмата дава основание за обобщения — „В писмата се е създавал новият прозаически език (а отчасти и поетическият) от началото на XIX в.“¹² Едновременно с това задължителният стил в общуването, етикетът, учтивият тон налагат отпечатък върху литературния и публицистичния текст на някои от писмата. Писмата като средство за социална комуникация се превръщат в литература в период, когато се обръща внимание на детайли от бита и личните преживявания, когато е налице „една културна ситуация, в която самото учтиво общество става предмет на изкуството“.¹³

Така литературното общество на „арзамасците“ в първите десетилетия на XIX в. в Русия определя насоките на литературното развитие, бори се за утвърждаване на нова поетическа стилистика и образност. То дава път и простор на първия поет на Русия — Александър Пушкин, в творческите разговори укрепват поетическото си перо и други млади поети.

Такъв тип литературно общество, създадено от общи творчески стремежи и интереси, установяващо критерии за литературни и културни взаимоотношения, за изработване на литературен вкус, в личните си преписки анализиращо различни страни от творческия процес — представлява в края на XIX в. и началото на XX в. у нас литературният кръг „Мисъл“ — д-р Кръстев, Пею Яворов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров.

Средишно място в широкия обхват на тази културно-поетическа традиция заема именно Одеският литературен кръжец от 40-те години на XIX в. — обединил интересите на първите български младежи, учещи в Русия, със силното въздействие на руската култура и литература оттогава.

Писмата на българските младежи от Одеса до родината носят предимно носталгичното чувство от раздялата с близките, но не са чужди и на въздействие на руската епистоларна традиция — често писмата им съдържат споделени мисли за първи творчески опити, разкриват атмосферата на дружеските срещи и вечери, без да е постигнат маниерът на „свободен разговор“, характерен за руската епистолария. Все още те са „сковани“, носят традиционността на епистоларната форма, когато писането на писма е ритуал. С малки изключения писмата на одеските българи са изцяло в традицията на българското писмоописание от първата половина на века.

Кореспонденцията на Васил Априлов разчупва тази установеност на епистоларния стил, характерна за писмото от първите десетилетия на XIX в. Буйният, темпераментен дух на одеския родолюбец изпълва писмата му — повечето от тях се доближават до политическия трактат, носят публицистичен инерс. Посветил всичките си жизнени сили на възхода на просветното дело в България, той може да даде висока оценка на труда на Юрий Венелин: „Много ни зарадва Вашето намерение да издадете статията „За възраждането на българската словесност“. Такива статии ще бъдат за българите като литературни списания. Руската словесност ще узнае за бедната, суха българска литература и може би ще ѝ подаде ръка за помощ.“¹⁴ В същото време не остава равнодушен към апатията на някои сънародници и не на едно място в писмата си изразява болка и гняв: „Тъй като почти навред сме разпратили Вашите брошури, надяваме се, че те много ще подействуват, понеже за раздвижването на българската сфера са необходими машините на Архимед.“¹⁵

¹¹ Н. Степанов. Дружеское письмо начала XIX в. — В: Русская проза 1925, с. 79.

¹² Пак там.

¹³ William Mills Todd III. The Familiar Letter, . . . p. 5.

¹⁴ В. Е. Априлов. Съчинения. С., 1968, с. 245.

¹⁵ Пак там, с. 294.

Със завръщането в родината одеските младежи не прекъсват създадените контакти, продължават да общуват — но вече в писма. Разпръснати в различни краища на своето отечество, те обменят мисли за просветата, търсят съдействие за снабдяване с книги и учебни пособия (напр. в писмо до Н. Геров Н. Касапски съобщава, че Д. Чинтулов иска помощта му за намиране на български учебници, също и в писмата на З. Княжески, И. Богоров, Н. Геров се споделят мисли за просветата), често в писмата се срещат споменени за учението в Одеса.*

В културната традиция на XVIII—XIX в. особено място заемат описанията на пътувания. В повечето случаи тези описания са предадени във форма на писма. Психокommunikативната функция на писмата е позволявала да се преодолее условността на описание на едно пътуване и да се мотивира самото описание — на лице е адресат, за който е предназначено написаното, то не е самоцелно. Понякога обръщенията към даден получател са съвсем формални, получателят — фиктивно лице. В такива случаи е очевиден стремежът за постигане на максимална автентичност на написаното, освобождаване от всякаква предубеденост в подкрепа на излаганите впечатления.

През 1791—1792 г. в „Московский журнал“ излизат „Писма на руския пътешественик“ на Карамзин, вече е известно на руската читателска публика „Путешествие из Петербурга в Москву“ на Радищев.

Българската преводна литература от първата половина на XIX в. е в зората на своето създаване — тя става популярна и се развива предимно на страниците на периодичния печат. Оказва се, че „Карамзин е още най-модерният измежду познатите у нас по онова време руски автори“¹⁶. Разпространението на руската книга в България през този период върви бавно, едва в 40-те и 50-те години на неговото ускоряване допринася Захари Княжески. В един подлистник на „Цариградски вестник“ (1853, бр. 15) е публикуван кратък превод на Т. Н. Шишков от „Писмата на руския пътешественик“ от Карамзин — „Остров Борнголт“, който е бил интересен на съвременниците с въпросите за религията и морала, за ограничаване на човешката свобода. С тези свои писма Карамзин се е доближавал до чувствителността на българския читател на такава степен на възприемане, която е близка на спонтанно-изповедното и сантиментално-трогателното „откриване“ на света през погледа на нищо неподозиращия, на незащитения от всякакви изненади пътешественик. (В библиотеката на Априлов, подарена на Габровското училище, е отбелязано почти пълното издание на томове на Карамзин.) Макар и преодоляна от новата романтична и по-късно реалистична вълна в литературата, „сантименталната“ школа на Карамзин неизбежно е оказвала въздействие върху одеската младеж, описанията на пътувания са били съвремение. Надраснато от съвременниците, творчеството на Карамзин остава тази основа, върху която се утвърждава „високото значение на културата на езика за националната култура и определящото влияние на „леката поезия“ върху езика, които са свойствени на Батюшков и „арзамасците“.¹⁷

Жизнеността на „еписотоларната“ традиция с творчеството на Карамзин и Радищев се потвърждава и от един интересен културен факт — през 1833 г. в Москва излиза един том „Писма из Болгарии (Писаны во время кампании 1829 г.)“ А в — Виктор Григорьевич Тепляков.

* Интерес би представлявало цялостното разглеждане на кореспонденциите на одеските българи след завръщането им в родината с придобитата еписотоларна култура, под влияние на руската традиция и нейното „пренасяне“ в друга социална среда и при друго културно общуване. Но това е научна задача на отделно изследване.

¹⁶ И в. Д. Шишманов. Наченки от руско влияние в българската книжнина. С., 1899, с. 35.

¹⁷ Ю. М. Лотман. Поезия Карамзина. Предг. към Н. М. Карамзин. Полное собрание стихотворений. М. — Л., 1966, с. 31.

През 1829 г. по нареждане на граф Воронцов за България заминава младият археолог-изследовател В. Г. Тепляков с конкретна научна задача — изясняване археологическите особености на Мизия. Той пристига във Варна и престоява там около 3 месеца, като за това време обикаля околностите. За времето на своя престой Тепляков изпраща до родината си 7 писма — пет от тях до брат си Александър Гр. Тепляков и две — до А. Римски-Корсаков, писани от различни места — Варна, Провадия, Девня. След четири години те излизат в хронологически ред под наслов „Писма из Болгарии“ и запознават руската културна общественост с живота, нравите и бита на българите. Всяко едно от тези обемисти писма (общият размер на писмата е 210 страници) е описание на едно от пътуванията в околностите на Варна, запознаване с различни забележителни места и исторически факти. Често речта се прекъсва и отстъпва на поетични отклонения — с удивление и възторг или с неприкрито недоумение и недоволство. В тези писма се редуват факти от миналото и романтични легенди — с не съвсем възторжени впечатления от настоящето.

Тази книга съдържа и един много интересен, почти документален разговор на издателя ѝ — Август Семьон. Той иска да обясни на бъдещите читатели причината за късното издаване на писмата, прехвърляйки основателно вината за това върху автора им, „Если автор оных не оспоривал относительной занимательности своего путешествия (разр. м. — Р. Д.) — занимательности археологической, статистической, топографической и проч, то все постороннее сим предметам, препятствовало нам до сих пор получить его согласие касательно сообщения свету находившихся в руках наших писем“¹⁸ — пише издателят, като допълва сложния комплекс от всякакви впечатления и извиканите от тях в душата на Тепляков „излияния“. По-нататък, за да мотивира думите си за „скептицизма“ на автора на писмата към тяхното издаване, А. Семьон прилага едно писмо на Тепляков до него, в което той сам твърде интересно и пространно обяснява същността на писмата.

И така „скептицизмът“ на Тепляков се саморазкрива и снима в три етапа. Първо — „Писал — и, не заботясь даже о третьем лице, говорил без разбору обо всем, что поражало мой взор, мой слух, мое сердце и голову.“¹⁹ Второ — „Почти целых четыре года отделяют меня от автора Писем из Болгарии: а потому, признаться ли Вам, что мой нынешний intellectus устарел для симпатии с некоторым из тогдашних дум своих.“²⁰ И трето — „Писма из Болгарии подавлены, так сказать, плеоназмом чувств, мыслей, воспоминаний, посторонних для напудренных пылью педантов, хотя и возбужденных картинами тех же самых гробниц, тех же самых развалин, в изображении коих заключалась прямая цель моего странствия. Но куда же деваться с этой личностью излияний, коих я отнюд не жал никому, кроме одних вас исповедывать...“²¹ (р. м. — Р. Д.)

Или — срещат се две позиции. Първата — позицията на издателя — дава израз на традиционното възприемане, по силата на изработена асоциация, на неизбежното представяне на пътешествието — чрез писма, като се съзира в тях възможност за документално разкриване на описваните събития (в случая войната) — „театр войны 1829 года, великолепное зрелище... Писма из Болгарии приподнимут может быть слегка уголок занавесы.“²²

¹⁸ Писма из Болгарии (Писаны во время кампании 1829 г.) Виктором Тепляковым. М., 1833, с. III.

¹⁹ Пак там, с. XI.

²⁰ Пак там, с. XII—XIII.

²¹ Писма из Болгарии. . . , с. X—XI.

²² Пак там, с. XV.

Втората — позицията на автора — недвусмислено разкрита в цитираните по-горе откъси. Още в първото писмо Тепляков предупреждава — „послания мои будут, к сожалению, напоминать вам гораздо чаще обо мне самом, нежели о странах, коих чудеса требуют наблюдателя более просвещенного“²³. Тепляков пише „без разборю обо всем“, той не пътува, за да описва, а, напротив, пише писмата с ясното съзнание, че са п и с м а, даващи и впечатления от посетени местности. Тези д е й с т в и т е л н и писма той не „изработва“ старателно, те са спонтанен израз на неговите настроения и чувства (неслучайно след дистанцията от четири години той не „симпатизира“ на тези свои мисли и настроения в писмата, които са „подавлени плеоназмом чувств“). Нещо повече, в края на писмото си до издателя Тепляков изказва и основното си съображение в подкрепа на нежеланието си да издаде писмата: „Но теперь, когда, решась осудить наши епистолы — Ex Moesia, на анатомию ученых, с т и л и с т о в и публики; когда вооруженные словами Шатобриана, вы говорите, что „Путешествия сливают в себе поэзию с бытописанием, что развалины и гробницы открывают нам истины, коих невозможно узнать на всяком другом месте“ — то позвольте осведомиться, много ли из читателей ваших народных. Русских романов симпатизируют с подобными мыслями?“²⁴ Тук вече е налице момент на преценка, когато рефлектиращото съзнание на автора открива невидими за другите страни. Стига се до парадокс — авторът формулира всичко онова, което в същност осъществява въздействието на тези писма върху евентуалните читатели (по-точно върху самия него). В този случай той се покрива със своя бъдещ читател (в представите си) и това единство на гледната точка оттласква, отхвърля желанието за популяризирането на текста на писмата. И друго — поразява съзнанието за собствената „личность излиятий“ и боязънта на недискретност.

Очевидно е съзнанието за писмата като изповед, като лично обръщение на автора към конкретния (и единствен) получател. В този смисъл е ненужно, изкуствено наложено, механично пренесено от традицията — това онаслювяване „писма из...“, непредназначено на практика за такова почти сюжетно представяне. В това дълбоко възприемане на писмата в тяхната основна функция на жива, непосредствена и интимна връзка между хората и, от друга страна, невъзприемане разрушаването на тази предварителна негласна „конвенция“ (съдържаща се впрочем в традиционните представи за личното писмо) се разкриват изключително интересни страни в погледа към психологията на личността през тази епоха за нейната „съпротива“ спрямо движещото се време, което, въвеждайки нормативността, налага разкриването на споделени интимни помисли, добиващи на определен етап значение на документ.

Тринадесет години по-късно, през 1846 г., завършвайки се от Одеса в родната, Найден Геров пише известните си писма до приятелите в Одеса, описвайки своето пътуване. Той създава образец за литературни писма в българската книжнина и възприемането им от някои изследователи като пътепис е още едно доказателство за техния литературен характер. Видяното е предадено с много поетическо настроение, с психологическо умение за вглеждане в изживяванията на отделните личности, с чист и свеж език. В тях са уловени мигове, нетърсени съзнателно, а поразяващи впечатлителния юноша, поетически съхранени — по сполучливия израз на Пенчо Славейков в писмата му няколко десетилетия по-късно до Мара Бельчева от Рим — като „моментна снимка на чувствата“. Едновременно с описание на събитията Геров насища писмата си с искрено преклонение пред родната природа, в някои детайли на картините се разкрива неговото критичнооценъчно вглеждане в действителността, недвусмислено търсене на социалната основа на видяното.

²³ Писма из България. ..., с. 5.

²⁴ Пак там, с. XI.

Тези писма разкриват и дълбоките връзки, обединили българските младежи в Одеса — с общо патриотична идея, с искрено родолюбиво чувство и сърдечна дружба, които и в раздялата търсят възможност за общуване. Писмата се оказват най-функционалната форма, която може да даде израз на приятелството и да го съхрани. Писмата на Найден Геров от завръщането му в родината са действителни литературни писма, сътворени от личност с поетически заряд на мисълта, с творческо виждане и художнически усет. Те са изповеди, разкриващи дълбоката чувствителност на автора, неговата непредубеденост при описанията. Спонтанността на изказа в тях ги доближава до спонтанността на творческия акт. Лични писма по своето предназначение, те са написани от човек, изпитал влиянието на руската епистоларна традиция на етап, когато писмото става факт на литературата, когато може да се проследи процесът на навлизащата „литературност“ в писмата.

Както и писмата на Тепляков, Геровите също носят белега на спонтанно уловеното, а не дълго и търпеливо обмисляно предаване на впечатленията. Геровите писма не са напълно завършени като форма; за всеки страничен читател освен за конкретния получател те са интересни предимно с описание на впечатления от пътуването. Но онези части на писмата, където е прякото насочване към адресата, съдържат информации и реплики, известни *само* на кореспондентите и разкриващи стилистиката на техните отношения. Така те в известна степен остават неясни за всички други извън приятелите от Одеския кръг. Писмата се явяват част от диалогична връзка, която се характеризира с „наличието на определена обща памет у адресанта и адресата“²⁵ в съзвучие с мисълта, че „всеки текст съдържа в себе си образа на аудиторията“²⁶, за която е предназначен. В писмата на Геров изцяло присъствува животът в Одеса, отношенията с приятелите, намеци и шегки, понятия само за кореспондентите: „Драгий Коле! За да тя измамя да ми отпишеш някое писъмце, че *ти по-добре от другите знаеш какви работи има в Одеса, за които душа давам да науча что-годе...*“²⁷, или „*Сега според деня Ви имам причина да Ви отпиша, за да Ви поздравя с името, а вместо дар ще Ви поразкажа...*“²⁸, също и „Кога да тръгнем да обидем Трапезица, аз взех при себе си *Добревите стихове*“²⁹, „И как му било мъчно да губи това блаженство по два-три пъти на ден, *ту от Г., ту от К., ту от Ч.*“³⁰ и др.

Двадесет години след „Писма от България“ на Виктор Тепляков руската културна общественост се среща отново с описание на българите, техните нрави и политическо положение чрез една брошура със същото заглавие — „Писма от България“. Писани от Н. Г. Одеса, 1854 г. Това са лични писма на Найден Геров (четири на брой) до Н. Хр. Палаузов, който ги превежда и публикува преди това в „Одесски вестник“ и част от тях са препечатани в „Санктпетербургские ведомости“³¹.

Тези „Писма от България“ на Найден Геров са още едно доказателство за жизнеността на една традиция, навлязла дълбоко в епистоларната практика на руското общество и усвоена в писмовното наследство на Геров. С характера си на „кратък очерк“ те се доближават по темперамент и публицистично звучене до политическия трактат.

²⁵ Ю. Лотман. Текст и структура аудитории. — В: Труды по знаковым системам, вып. 422, IX, Тарту, 1977 с. 56.

²⁶ Пак там, с. 55.

²⁷ Възрожденски пътеписи. С., 1969, с. 73.

²⁸ Пак там, с. 67.

²⁹ Пак там, с. 82.

³⁰ Пак там, с. 83.

* Сега тези „Писма от България“ на Н. Геров са достояние на нашата общественост с наскоро излезлия т. I от материали на „Български автори в руския периодичен печат (1854—1864)“. С., подготвен от ст. н. с. Цв. Унджиева.

През първата половина на XIX в. става популярен и активно се разпространява жанрът на „дружеското послание“. В средите на арзамаските поети стихотворното послание е обикната художествена форма на поздрав, съдържащ весело пожелание, шега, а понякога и критична бележка. Поетически израз в съкратена епистоларна форма, стихотворното послание в повечето случаи не отстъпва на значителните поетични творби. Написано често като спонтанен отговор на възникнала ситуация, „експромтом“, или при личен разговор, то разкрива тази ситуация, популяризирайки я в обществото, нарушавайки нейната дискретност, като във всички случаи съдържа пожелание или мисъл, предназначени именно за обществено възприемане. Класически и христоматийни са примерите от творчеството на Пушкин — посланията „Към Чаадаев“, „Към Делвиг“, „Към Жуковски“, посланията пишат и Вяземски, и Батюшков и другите арзамасци. Посланията са поетически обръщения към някого, често съдържат лирични струи, съществуват отделно или като части на по-дълги поетически творби. Те въвеждат разговорността от стила на дружеските писма на арзамасците в поетическия език, посланието поема функциите на поздрав, като се подчертава близост с получателя. В самото заглавие „Към. . .“ се съдържа информация за конкретния получател, което стеснява в известна степен посланието, свеждайки го до определен факт. От друга страна, именно наличието на това „Към. . .“ въвежда своеобразна лексика, дискретна и непонятна за околните, съхранява „общата памет“ на автора и получателя на посланието.

В тенденцията на епохата са и поетическите опити на някои от одеските български младежи в жанра на стихотворните послания.

Характер на своеобразно поетическо послание имат първите три строфи на поемата на Найдено Геров „Стоян и Рада“, които са в същност посвещение към поемата, писана в Одеса:

Не съм увил аз китка цвете
да дам на Твоя хубост дар,
та да Ти вляза у сърцето
с народен наш обичай стар;
а вдъхновен с любов аз жива,
в душа си влигнах Тебе трон,
и на, от сърдце без протива,
теб жална песен за поклон.
Метни ти мене очи ясни,
към мен си сърдце обърни,
та да запеем песни красни
за весели честити дни!

До стихотворно послание се доближават и Чинтуловите творби — „Изпроводак едного болгарина из Одеса“ и „Стара майка се прощава със сина си“, писани в Одеса и излезли през 1849 г. в „Цариградски вестник“. Още в заглавията се съдържа и характерната поетическа стилистика на посланията — „изпроводак“, „прощаване“

Ти тръгваш, друже наш любезний,
достигна тоз несносен час,
когато вече в път последний
ний слушаме тук твоят глас.
Фърчи, фърчи, о друже, с радост,
фърчи към родните страни;
развесели ти твоята младост
под милите нам планини.

(„Изпроводак. . .“)

Прошавай, синко, много здраве,
едничка рожбо на светът;
така съдбата нам направи
син с майка да ся разделят.

.....
В страни ти чужди ще да идеш
къде ти сочи съвестта,
светът и хората да видиш
и да си търсиш там честта.

(„Стара майка. . .“)

Първото от тези стихотворения има и поетическата функция да „предаде„ на родните страни поздравите и чувствата на българските младежи в Одеса В полета към родните страни има упование и родолюбие и още нещо — дълбоко стаената мисъл на поета, че младостта може да бъде весела и щастлива единствено и само в дъсега с родното. Във второто стихотворение е възпята българската майка и майка и родина. Зад интимния на пръв поглед повод — прощаването на майката със сина — се откроява социален подтекст („така съдбата нам направи. .“) — проличава цялата неизбежност на раздялата, породена от тежкия живот, който пропъжда синовете в чужди земи.

В този дух е и написаното, именно като дружеско послание, четиристишие от Димитър Михайловски, ученик в Одеса, който през 1845 г. го връчва на един завършващ се в родината приятел. То е още един образец за усвоеното въздействие на поетическата традиция на стихотворните послания, написано е в духа на Чинтуловото стихотворение „Изпроводак. .“, но е далеч от него по поетически до-стойнства:

Поздрави от мене всичките юнаци
и с тях наедно и техните криваци
цалуни от мен тамошна земя
и моли се на ней там да си умра.³¹

Въпреки несъвършения си поетически език то е документ за стила на времето, за атмосферата сред младежите в Одеския кръжец. Това дружеско по-слание, както и цитираните по-горе, са изцяло в традицията на посланията — съхранена е формата на обръщение (в случая „друже“, „ти“, „синко“ и пр., след като не е отразена в кодовото заглавие „Към. .“ или „На. .“), демон-стрира се непосредствено поетическо отношение към някого, с усещане за близост и довереност, което е търсеният поетически ефект на посланията. В по-вечето случаи именно поради характера им на поетическо обръщение с тях се „казва нещо“, те не са само израз на настроение или моментно избликлало чувство, което трябва да бъде споделено,* често съдържат сентенциозни мисли, дават израз на политическа или нравствена позиция. За разлика от руските друже-ски послания, които дават израз на по-богати и разнообразни настроения — от чисто интимнолирични до призивно-граждански, — то посланията на младе-жите от Одеския кръжец са обединени от една идея — основен е патосът на ро-

³¹ Цит. по книгата на А. Тодоров. Стоян Михайловски. С., 1968, с. 5.

* Интересна е мисълта на Н. Степанов, анализирайки писмата на „арзамасците“, за генезиса на посланията, изхождайки от качеството „спонтанност“ на речевия поток, твърде характерно за тях: „Весьма вероятно, что дружеское послание вырастает из тех же тенденций, что и стиховые вставки“ (Н. С т е п а н о в. Дружеское письмо, с. 90). Често стихотворните вмъквания поемат функцията на самото писмо, изразявайки (понякога) основната идея, и по такъв начин доближавайки се до стихотворното послание. В такъв план би било интересно разглеждането на писмата на Бозвели, с колективен адресат, в които спонтанно речта на писмата се нахвърля от поетически строфи.

долюбието, разкрита е носталгията по родната земя и родния дом. Водещо е съзнанието за личната мисия в Русия, за поетите национални задачи и реализирането им.

Изцяло такъв характер има едно кратко стихотворение — „Желание“ на Никола Касапски, публикувано във Фотиновото „Любословие“. В стила на посланията то има обръщение, предава един патриотичен замисъл, но обръщението тук е доведено до обобщение — от името на всички „драги Българе“; звучи тържествено и преклонно като клетва:

По път един ми сички да варвим.
Покужда ни Божествена любов,
Тогавя свето дело ще да свършим:
Ще донесем духовно-жизнен плод.
На нашът, драги Българе, народ.
И ще дадем в сърдцата ни покров.³²

След стихотворението има бележка, че е писано през 1842 г. И фразата „духовно-жизнен плод“ в същност разкрива смисъла на стихотворението, без нея то би звучало абстрактно, а, от друга страна — тази фраза „предава“ настроенията сред одеските младежи, тя е израз на „общата памет“ — придобитите знания, култура в Русия са духовно богатство за възраждащия се народ, влог във възхождащото просветно дело.

Неумело като поетически опит и с архаичен език е едно стихотворение от Захари Княжески и отец Натанаил, поместено в книгата им „Зерцало или Огледало Християнское“, 1847 г. То предава надеждите, вдъхновили създателите му и изразява атмосферата и тенденциите сред българите в Одеса:

О! Ветре северный на България повеи,
И от очи нейни мъглата развей!
О! северное слънце!

.....

* * *

Усвояването на руската поезия и култура от българските младежи в Русия — това е преди всичко един поглед към по-богата на художествени постижения поетическа традиция и едно неизбежно влияние — по отношение на поетическия език, стихосложение, образи.

В едно свое писмо до Неофит Рилски (Одеса, 23. VIII. 1841) Найден Геров съобщава за първите си опити в стихотворство: „Аз имам няколко басни, вакхически песни и други работи в стихове сочинени, като сочиня още няколко, ще ги напечатам: размер съм употребявал като русите, тонически. Отсреща Ви написах една басня, да ми кажете, одобрявате ли ги.“³³

През 1842 г. вече е излязло в „Месецослов, или календар вечный“ на Христодул Сичан-Николов и първото стихотворение на Иван Богоров „Отечество“. Написано в традицията на стихотворното съчинителство, то разкрива атмосферата и настроенията сред одеската младеж, които по-късно ще бъдат талантиливо пресътворени в песните на Чинтулов:

Къде си ти, любов? Защо ме ти остави?
О, мое согласие? Защо ме ти забрави?
Защо у нас любезни сами не си додат,
ами по планини и в пустини ходат?

³² Любословие, II, 1846, бр. 22, с. 148.

³³ СБНУ, кн. XVI, 1916, с. 136.

Елате да се соберем сега, о, мили!

И да покажем както прежде сме ние били,
пак както финикс ми да се породим
и от невежеството да се освободим.

.....

Така искрено, макар и също така неумело, пише първите си стихове и младият Геров, за които вероятно споделя в цитираното писмо до своя учител. В някои от тях обаче лирическото изживяване моделира издържани в поетическо отнoшение строфи. Такова е стихотворението с хубавото заглавие „Плач от самo-тия“, недвусмислено разкриващо и основните емоционални подбуди за написването му; великолепен като поетически образ е стихът:³⁴

На М *

(Иулия 1842)

Като у огледало, либе,

В душата ми си ти изобразена;

Не без разлика обаче тва:

Ти в огледало ся изобразяваш

Кога пред него само ся изправиш

А в моята си секога душа.

За стиховете на младите поети в Одеския кръжец се открива въздействие от някои творби на Пушкин, на Батюшков, Жуковски, влияние на славянофилската тема в поезията на Хомяков. Това е напълно обяснимо — именно чрез непосредствен допир с руската литература младите поети закрепват своето поетическо перо, овладяват поетическата образност и ритмика в стиховете на своите учители. Погледнати в общ план, стиховете на младежите в Одеса трудно могат да разкрият действителното „чиракуване“ у някои от големите творци-съвременници. Причината се крие преди всичко в отсъствието на действителна поетическа традиция в твърде младата българска литература през първата половина на века, която би изработила равностойни поетически представи. От друга страна, твърде беден е тематичният обхват на поетическите прояви, трудно може да се излезе от „разсъдъчността“ при предаване на чувства и вълнения. Все още не е постигнато умение в поетическото претворяване на настроенията, фразата е тромава и лишена от ритъм. Рядко се появяват строфи, които се доближават до действителна представа за поетическа реч. Очевидно дори и влиянието на такава ярка поетическа мощ, каквато е поезията на Пушкин, твърде частично отеква в поетическите опити на младите българи.

Безспорно най-значителни са поетическите прояви на Найден Геров и Добри Чинтулов, чиито стихове са се чели пред всички, а Чинтуловите песни са се пеели. Те се проявяват като поети само в Одеса. След завръщането си в родината съвсем епизодично създават стихове, но те са с незначителни поетически внушения. Именно Одеса — с живота извън родния дом, с носталгията по него, с общата атмосфера на очакване на бъдещето, в което те ще са едни от първите в обществения и културния живот, с ясно съзнание за своята мисия — целият този комплекс от емоционални въздействия и неусетно влияние на руските поети изтръгват от душите им изповедите и елегичните стихове.

В голяма степен Геров и Чинтулов изпитват въздействие от творчеството на един руски поет от първата половина на XIX в., живял до 1844 г., за когото Белински казва, че „от всички поети, появили се заедно с Пушкин, първо място безспорно принадлежи на него“ — това е Евгени Абрамович Баратински.

³⁴ Българска възрожденска поезия. С., 1980, с. 138.

За него много ласкаво се отзовават и декабристите Рылеев и Бестужев; съвременниците са обичали неговите стихове, техния чист поетичен език.

Баратински започва поетическия си път с „дружески послания“ в стила на времето. Неговите „Послания к барону Дельвигу“, „Кюхельбекеру“, „Коншину“ и др. не отстъпват на най-хубавите образци от посланията на арзамасците. Това, което ги характеризира, в известна степен отделяйки ги от тях, е силно изразеното отношение към родната земя, към родната природа, чувството за единение с нея, в голяма степен сближавайки го с Пушкин. Характерно за Баратински е и насочването към философските проблеми на живота, което прави неговия поетически свят загадъчен и дълбок.

За по-непосредственото въздействие на Баратински върху поетичните изяви на младежите в Одеския кръжок — дават основа за наблюдения неговите елегии. Баратински е поет-елегик. В неговите стихове силно елегичното чувство е доведено до висша поетична изява. Една от най-хубавите му елегии — „Родина“ — разкрива носталгията на поета по родните поля, към дома:

Я возвращуся к вам, поля моих отцов,
Дубравы мирные, священный сердцу кров!
Я возвращуся к вам, домашные иконы!
.....
Усталый труженик спешу к родной стране
Заснуть желанным сном под кровлею родимой.
О дом отеческий! о край, всегда любимый!
Родные небеса! незвучный голос мой
В стихах задумчивых вас пел в стране чужой,
Вы мне повеете спокойствием и счастьем.³⁵

Сходни на тези поетически настроения са цитираните вече стихове на Чинтулов „Стара майка се прощава със сина си“ и „Изпровождайки едно българина из Одеса“, а също и елегията „Възпоменание“, където е изразено преклонение пред историческото величие на народа, пред миналите подвизи. Поетическата тема на завръщането е душевно сродна на българските младежи в Одеса и „Изпровождайки...“ на Чинтулов разкрива цялата мъка по родината и щастието от пристигането. Мотивът у Баратински:

В кругу друзей своих, в кругу семьи своей
Я буду издали глядеть на бури света —

у Чинтулов е доразвит в съпричастие със съдбата на потиснатите:

Там родните ми мили братя
и твоите майка и баша
да те приемнат във обятия,
деня те чакат и нощя.
Но там във башини обятия,
кога те радост огради,
смисли, че общите ни братя
във мрак живеят и мъгли.

По-непосредствено се доближават до поетическото внушение на тази елегия на Баратински ранните стихове на Найдено Геров: например в едно стихотворение — „Юлий 1842“.³⁶ Младият поет изживява тъгата от раздялата с родния дом и търси усамотение, за да изживее връхлетялата го мъка:

³⁵ Е. А. Баратынский. Стихотворения. М., 1978, с. 29—30.

³⁶ Българска възрожденска поезия. С., 1980, с. 121—122.

В един горещий летен ден
 От труд и горест уморен
 Излязох от залушен град
 Да търся, та да найда хлад
 Под сянка някоя дебела;
 Оттам с умът да ся преселя
 У родни весели страни,
 Там-дето съм минавал дни,
 Сега от мен веч украдени,
 Нъстина тогас блажени,
 Кога с детинска простота
 С насмешка проста на уста
 На сичко метях просто око.

.....

Поетът присяда под една „куруба стара и гнила“, която помни старите времена:

За родове, за племена,
 Что са край нея минавали,
 Под сянка ѝ ся прохладжали.
 И думата ѝ бе жална,
 На сърдце меня тя падна
 И седнах аз под таз куруба
 При думата и да погубя
 Печал, что ми тесни душа
 Сърдечный глас да заглуша
 От сърдце горест да съборя...

По-голямата част от лириката на Баратински излъчва романтично страдание, нещо неосъществено, разочарование, тихата печал. Най-ранните стихове на Геров изцяло издават тъгата по нещо неизживяно, носталгично е в тях наслоено елегично чувство. Като обща поетическа атмосфера стиховете на Баратински очертават елегичните нотки в поетичните опити на младия Геров:

Последний лист падет со древа,
 Твой час последний прозвучит!
 И вяну я: лучи дневные
 Вседневно тягче для очей;
 Вы улетели, сны златые

 Последний лист упал со древа
 Последний час его пробил.
 Близ рощи той его могила!
 С кручиной тяжкою своей
 К ней часто мать приходила...
 Не приходила дева к ней!

(„Падение листьев“, с. 40—41)

В осенней нагоде стояли деревья
 И неприветливо чернели;
 Хрустела под ногой замерзлая трава,
 И листья мертвые, волнуясь, шумели;
 С прохладой резко дышал
 В лицо мне запах увяданья

(„Запустение“, с. 85—86)

Перед тобой таков отныне свет,
Но в нем тебе грядущей жатвы нет!

(1836—1837, „Осен“, гл. 16, с. 115)

и Геровата елегия „Есен“, написана през 1845 г., в няколко редакции: ето началните строфи:

Настана вече хладна есен!
И връла лютая слана
по гиздав божий свят чюдесен
попари пъстра пелена.
Ех, пожълте гора зелена
и буйни връли ветрове
свалиха шюма позлатена
от кичести й връхове.
Избухна грозно страшна буря,
от черен облак притъмня,
из корен вихрушка катуря
столетни дръвие по земя.
Зла тъга сръдце ми нарани!
Ах! първа истинна любов
С надежди вече ме не храни:
в света съм като в тъмен ров.³⁷

Сходно по поетическо виждане е преклонението пред красивото вдъхновение за поетите:

Люблю я красавицу
с очами лазурными:
О! в них необманчиво
Душа се светится.

Лицето с огън и ручи
от доброта невинна свети;
с прохладно-топли му лъчи
душа и сръдце ми са с'огрети.³⁸

Посочените теми и мотиви в ранните стихове на Найден Геров, Добри Чинтулов и други български младежи, писани в Одеса, разкриват типологически сходства с образци от руската поезия през първата половина на XIX в. и мотивират предположението за евентуално пряко влияние на поезията на Е. А. Баратински.

Създадените през 40-те години на XIX в. литературни традиции сред българските младежи в Одеския литературен кръжец — след завръщането им в родината — се съхраняват, песните на Чинтулов се разпространяват из страната. Одеските възпитаници стават едни от първите автори на учебници, журналисти, общественици. А несмелите им поетични опити в Одеса — без да се домогват до високи поетически образци, — те са все още бъдеще, са подстъп към създаването им.

Одеският литературен кръжец има решаващо значение за развитието на българската възрожденска литература и особено за поезията. През 40-те години израстват като поети Найден Геров, Добри Чинтулов, Елена Мутева; тогава се създава и първата творба на новобългарската поезия — поемата „Стоян и Рада“; тогава се дава образец за литературни писма в точния смисъл на думата — писмата на Найден Геров.

³⁷ Цит. по М. Арнаудов. Творци на Българското възраждане. Поети и герои. Т. II. С., 1969, с. 32.

³⁸ Пак там, с. 31.